

مقدمه

قرآن، معجزه جاویدان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) برای ابلاغ پیام‌های خاصی که برای بشریت دارد شیوه‌های ویژه‌ای را بکار برده و با قالب‌ها و شکل‌های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

این کتاب آسمانی دارای گزاره‌های بسیاری است که باید درباره آن بحث و گفتگو شود. از این رو دانشمندان گزاره‌هایی چون وحی، رسالت، نبوت، امامت، قیامت، معاد، برزخ، اخلاق، فرهنگ، خانواده، سیاست، حکومت، قصه‌ها، مثل‌ها، حکایت‌های قرآنی را به بحث نشسته‌اند. ولی تعدادی از گزاره‌های قرآنی را آنگونه که باید مورد توجه قرار نداده و بحثی از آن نمی‌کنند. از این رو در این مقاله یکی از موارد اعجاز بیانی قرآن (صنعت تکرار) که یک قالب و شکل خاص برای بیان معانی و مفاهیم می‌باشد را مورد بررسی قرار داده شده؛ زیرا مباحث علوم قرآنی که از شریف‌ترین دانش‌های کاربردی است، می‌تواند در انگیزه، باور و عزم انسان علاقه‌مند به معارف الهی، تأثیری ژرف گذاشته، حرکت او را به سوی درک و فهم معارف قرآن و انس با آن سرعت بخشد. مانند تکرار آیات در سوره الرحمن که بعد ذکر هر نعمتی آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» ۳۱ مرتبه تکرار شده است.

تبیین موضوع:

قرآن کریم، معجزه‌ی جاویدان پیامبر اسلام می‌باشد که از جنبه‌های مختلفی می‌توان معجزه بودن آن را بررسی و اثبات کرد. یکی از ابعاد اعجاز قرآن، اعجاز بیانی و فصاحت و بلاغت آن می‌

باشد که فصاحت و بلاغت را از زوایای گوناگون (کاربرد تشبیه، مجاز، سجع، جناس و تاکید) می‌توان مورد بررسی قرار داد.

اما از جنبه‌هایی که حائز اهمیت می‌باشد و یکی از راههایی است که قرآن در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده، تکرار یک کلمه یا جمله یا یک آیه کامل است. بدون تردید این کار خالی از فایده نیست بلکه آثار و فوایدی دارد و از محسنات سخن بشمار می‌رود.

پژوهشگر در این تحقیق بر آن است تا این کاربرد زیبا از قرآن را (صنعت تکرار) از دیدگاه علوم قرآنی و تفسیر با تکیه بر آیات سوره الرحمن مورد بررسی قرار دهد؛ چرا که در علوم بلاغی، تکرار را از جمله‌ی عوامل اطناب و مخل به فصاحت دانسته‌اند. این رو پژوهشگر در صدد بیان تعریف و انواع و فواید و نظرات مفسران در این رابطه می‌باشد.

اهمیت و ضرورت:

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود برای نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم از قالبها و شکل‌های متنوعی استفاده کرده است. از میان مباحثی که در قرآن وجود دارد تکرار برخی عبارتها و آیه‌های قرآن کریم یکی از مسائلی است که از قدیم ذهن پژوهشگران را به خود مشغول ساخته است؛ زیرا در تمام دوران تاریخ شبهاتی از سوی برخی، متوجه قرآن داده می‌شود یکی از این شبهات، تکرار در قرآن کریم است، غافل از اینکه یکی از شیوه‌ها و روشهایی که قرآن کریم در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده تکرار یک کلمه یا یک جمله یا یک آیه کامل است که می‌تواند نقش اساسی در ایجاد انگیزه و تقویت باورها نسبت به معارف الهی ایفا کند. بنابراین موضوع تکرار آیات و الفاظ قرآن از این جهت حایز اهمیت است که در علوم بلاغی، تکرار را از جمله عوامل اطناب برشمرده و نیز مُخِلّ به فصاحت دانسته‌اند در حالیکه وجود تکرارها در قرآن نه

تنها مغل به فصاحت قرآن نیست بلکه گاهی ضرورت پیدا می‌کند و فوایدی دارد که از محسنات کلام بشمار می‌رود. از این رو محققان درصدد بیان فواید تکرار در قرآن برآمده‌اند.

تکرارهای قرآن فایده‌های تربیتی نیز دارد؛ چون نفوس بشر از شنیدن مواعظ و اندرزها تنفر دارد و تا مطالب تکرار نگردد، دل در آن راسخ نمی‌شود.

با توجه به اینکه قرآن از بیهوده‌گویی به دور بوده، و هدفمند است پس وجود تکرار برخی کلمات و آیات در قرآن اهداف و فوایدی داشته است؛ چراکه اغلب محققان، تکرار در قرآن را نه تنها مطلوب، بلکه در حد اعجاز دانسته‌اند که دارای انگیزه‌ها و فایده‌هایی است.

بنابراین با توجه به اهمیت این صنعت و استفاده قرآن از آن، پژوهشگر برآن شد تا مقاله‌ای با عنوان «بررسی صنعت تکرار در قرآن با توجه به تکرار آیه فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ در سوره الرحمن» را مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه:

از شیوه‌هایی که قرآن کریم برای بیان مفاهیم و معانی بلند خود بکار برده است، استفاده از صنعت تکرار می‌باشد. پژوهشگر در این مقاله جهت بررسی تعریف و انواع تکرار به کتابهای متعدد بلاغی از جمله: علوم بلاغی اثر حمید محمدی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه از علی حسینی، البلاغه الواضحه از علی حازم و مصطفی امین، جواهر البلاغه اثر احمد، هاشمی، مراجعه کرده است تا انواع تکرار را به صورت منسجم بیان کند.

فواید تکرار و نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار در قرآن نیز در کتاب‌های متعددی بیان شده که در تمامی کتاب‌های مورد استفاده مطالب به صورت منسجم، جامع و کامل بیان نشده و هر کدام برخی از فواید و نظرات را بیان کرده بودند. اما پژوهشگر ضمن گردآوری آن مباحث و

مطالب یک نوع انسجام و هماهنگی خاصی میان آنان برقرار ساخته است. و با ذکر نمونه ای از تکرار در قرآن به جمع آوری نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی پرداخته است تا بحث مورد نظر روشن تر شود.

و تا آنجا که پژوهشگر مطلع است، کسی با این عنوان کتاب جامعی ارائه نداده است.

اهداف:

موضوع مورد نظر با توجه به اهمیت و گستردگی آن در قرآن کریم، اهداف زیادی در بر دارد که به برخی از آنها اشاره می شود:

- شناخت مفهوم صنعت تکرار
- بررسی انواع تکرار
- بررسی دیدگاه مفسران بر وجود یا عدم آن در قرآن
- ارائه نظرات مفسران بر وجود تکرار
- شناخت فواید تکرار در قرآن
- بررسی نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی در رابطه با تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در سوره الرحمن

سوالات:

سوال اصلی:

صنعت تکرار در قرآن با تکیه بر آیات سوره الرحمن چیست؟

سوالات فرعی:

معنا و مفهوم صنعت تکرار چیست؟

انواع تکرار کدامند؟

نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در قرآن چگونه است؟

وجود تکرار در قرآن چه فایده‌هایی دارد؟

نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی در رابطه با تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در

سوره الرحمن چیست؟

روش تحقیق:

روش تحقیق در این مقاله، روش توصیفی است و روش جمع‌آوری مطالب کتابخانه‌ای و از

طریق تهیه فیش است که نخست از روی منابع اصلی نظیر (قرآن، تفاسیر) مطالبی استخراج گردید

و گاهی برای روشن‌تر گشتن ابعاد مساله مورد نظر از منابع دست دوم استفاده شده است.

ساختار:

پژوهشگر در این مقاله ابتدا تعریف و انواع تکرار را مورد بررسی قرار داده تا مخاطب در

ابتدا از این صنعت آگاهی پیدا کرده سپس نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در

قرآن را بیان شده و در ادامه به ذکر فایده‌های وجود تکرار در قرآن پرداخته است و در پایان برای

روشن شدن بحث مورد نظر یکی از نمونه‌های تکرار در قرآن (۳۱ مرتبه تکرار آیه فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبَانِ) را ذکر کرده و حکمت وجود آن را از نظر مفسران شیعه و سنی مورد بررسی قرار داده است.

برای ورود به بحث مورد نظر ذکر این مطلب لازم می‌باشد.

یکی از باب‌های مهم در علم معانی، اطناب می‌باشد که عبارت است از فزونی حجم الفاظ

نسبت به معنا به جهت فایده‌ای. گاهی شرایط مخاطب اقتضا می‌کند که متکلم به منظور رسیدن به

اغراض سودمندی که دارد، سخن خود را مفصل‌تر از حد بیان کند. اطناب دارای شکلهای فراوانی

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود و ابلاغ پیامهای خاصی که برای بشریت دارد شیوه‌های ویژه‌ای را به کار برده و با قالبها و شکل های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

یکی از شیوه‌هایی که قرآن برای پیام‌رسانی و القاء مطالب خود و نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم به کار بسته است، استغاده از صنعت تکرار می باشد.

تکرار در عرضه اندیشه ها به مردم، معمولاً به استقرار اندیشه‌ها و نظریات و تثبیت آنها در اذهان مردم می‌انجامد. یکی از هدف‌های قرآن از تکرار بعضی آیات، استقرار و جایگزین کردن ایمان در جان‌های مردم و تثبیت عقاید و عبرت‌ها و پند و اندرزهای آن آیات تکرار شده است؛ به عنوان نمونه، تکرار ۳۱ بار آیه «فبأی آلاء ربکما تکذبان» در سوره الرحمن آن هم در مقطع‌های کوتاه، علاوه بر این که آهنگ جالب و زیبایی به سوره داده است، تکرار آن بعد از ذکر هر نعمت، باعث برانگیخته شدن حس شکرگزاری در انسان و شناخت مبدأ آن نعمت‌ها می‌شود و جن و انس را در برابر این واقعیت قرار می‌دهد که درمورد این نعمت‌ها بیندیشند و از عقل خود بپرسند که آیا این نعمت‌های الهی قابل انکار است؟ و اگر نیست، چرا ولی نعمت خود را شناسند و چرا در آستان مقدسش سرفروود نیاورند؟

پس باید بیان کرد که تکرار مخلّ فصاحت نیست؛ زیرا در علم معانی و بیان و بدیع نیامده که کلام فصیح آن است که از تکرار خالی باشد. بلکه گاهی با توجه بر شرایط و مقتضیات سخن تکرار ضرورت هم پیدا می‌کند.

بنابراین تکرار آیه «فبأی آلاء ربکما تکذبان» ۳۱ بار در سوره رحمن این بدان معنا نیست که قرآن به نوعی دچار لغوگویی و زیاده‌پردازی شده است. صاحب نظران می‌گویند تکرار آیه‌های مذکور به جا و مناسب است و آنها به منظور تثبیت و تقریر گزینه‌های ماقبل خود تکرار شده‌اند

خداوند در این آیات نعمت های فراوانی را متذکر شده است و پس از ذکر هر نعمتی این آیه را تکرار نموده تا وجود آنها در نزد مخاطب تثبیت و تقریر گردد.

بنابراین می توان گفت که مکررات قرآن از لطایف این کتاب مقدس آسمانی است و چنانچه تکرری در قرآن عظیم نبود حلاوت ایمان از قرائت آن برای میلیاردها بشر در طی قرون متمادی بدست نمی آمد.

فهرست منابع

- * قرآن، مترجم جلال الدین مجتبوی، تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۷۱.
۱. آشوب مازندرانی، رشیدالدین، المناقب، قم، موسسه انتشارات علامه، ۱۳۷۹ هـ ش، ج. ۲.
 ۲. بغدادی، علاءالدین علی بن محمد، لباب التأویل فی معانی التنزیل، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ هـ ق، ج. ۴.
 ۳. بیگلری، حسن، سرالبیان فی علم القرآن، بی جا، انتشارات سنایی، ۱۳۵۱.
 ۴. ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، تهران، انتشارات برهان، ۱۳۹۸ هـ ق، ج. ۴.
 ۵. جعفری، یعقوب، سیری در علوم قرآن، تهران، اسوه، ۱۳۸۲ هـ ش.
 ۶. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قرآن در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸.
 ۷. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، بی جا، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸، ج. ۱.
 ۷. جواهری، سید محمد حسن، پرسمان علوم قرآنی، قم، تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۵.
 ۸. حسینی، علی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه، قم، موسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۰.
 ۹. حازم، علی، امین، مصطفی، البلاغه الواضحه، بی جا، موسسه الصادق-علیه السلام، ۱۴۲۹ هـ ق.
 ۱۰. حسینی استرآبادی، سید شرف الدین علی، تاویل الایات، قم، موسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۰۹ هـ ق.
 ۱۱. حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، قم، موسسه انتشارات اسلامی.
 ۱۲. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، تفسیر اثنا عشری، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۶۹ هـ ش، ج. ۱۲.
 ۱۳. حازم، علی، امین، مصطفی، البلاغه الواضحه، موسسه امام صادق-علیه السلام، ۱۳۷۸.
 ۱۴. حجازی، محمد محمود، التفسیر الواضح، بیروت، دارالجلیل الجدید، ۱۴۱۳ هـ ق، ج. ۳.
 ۱۵. خمینی، روح الله، کشف الاسرار، قم، انتشارات قم، ۱۳۶۸.
 ۱۶. خمینی، روح الله، صحیفه نور، ج. ۹، قم، انتشارات قم، ۱۳۷۰.
 ۱۷. رضا نژاد، اصول علم بلاغت در زبان فارسی، بی جا، انتشارات الزهراء، ۱۳۶۷.
 ۱۸. زحیلی، وهبه بن مصطفی، تفسیر الوسیط، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۲ هـ ق، ج. ۳.

۱۹. زمخشری، محمود، التفسیر الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۷هـ.ق، ج ۱.
 ۲۰. شعیری تاج الدین، جامع الاخبار، قم، انتشارات رضی، ۱۳۶۳.
 ۲۱. شیخ صدوق، محمد بن بابویه قمی، عیون الاخبار، بی جا، انتشارات جهان، ۱۳۷۸هـ.ش، ج ۱.
 ۲۲. صفار، محمد بن حسن فروخ، بصائر الدرجات، قم، انتشارات کتابخانه آیه اله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴هـ.ق.
 ۲۳. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ج ۹.
 ۲۴. طبرسی فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲هـ.ش، ج ۹.
 ۲۵. غرناطی، محمد بن احمد بن جزری، التسهیل لعلوم التنزیل، بیروت، دار الارقم بن ابی الارقم، ۱۴۱۶هـ.ق.
 ۲۶. فیض کاشانی، ملا محسن، تفسیر الصافی، تهران، انتشارات الصدر، ۱۴۱۵هـ.ق، ج ۵.
 ۲۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز درسهای از قرآن، ۱۳۸۳، ج ۷.
 ۲۸. قرائتی، محسن، دقایقی با قرآن، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۷۵هـ.ش.
 ۲۹. کلینی رازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵، ج ۱۳.
 ۳۰. کاشانی، ملافتح الله، خلاصه المنهج، تهران، انتشارات اسلامیه، ۱۳۷۳هـ.ش، ج ۶.
 ۳۱. کاشفی سبزوازی، حسین بن علی، مواهب علیه، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲هـ.ش.
 ۳۲. محمدی، حمید، علوم بلاغی قم، موسسه فرهنگی دارالذکر، ۱۳۵۳.
 ۳۳. مجاسی، محمد باقر، بحار الانوار، لبنان، موسسه الوفاء بیروت، ۱۴۰۴هـ.ق، ج ۲.
 ۳۴. مغنیه، محمد جواد، تفسیر کاشف، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۲۴هـ.ق، ج ۱.
 ۳۵. معرفت، محمد هادی، علوم قرآنی، موسسه فرهنگی التمهید، قم، ۱۳۸۱.
 ۳۶. معرفت، محمد هادی، التمهید، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۵هـ.ق، ج ۵.
 ۳۷. معرفت، محمد هادی، تناسب آیات، قم، بنیاد معرف اسلامی، ۱۳۷۳.
 ۳۸. مکارم، شیرازی ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴، ج ۲۳.
 ۳۹. مترجمان، تفسیر هدایت، مشهد، بنیاد پژوهشی اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۷۷هـ.ش.
- ج ۱۴.
۴۱. مبدی، احمد بن ابی سعد، رشیدالدین، کشف الأسرار و عدة الأبرار، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱هـ.ش، ج ۹.

٤٢. مدرسی، سید محمد تقی، من هدی القرآن، تهران، انتشارات دار محبی الحسین، ١٤١٩ هـ -

ق، ج. ١٤

٤٣. ملا حویش آل غازی، عبدالقادر، بیان المعانی، دمشق، انتشارات الترقی، ١٣٨٢ هـ ق، ج. ٦.

٤٤. مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، ج. ٢٧.

٤٥. نجاتی، محمد عثمان،/عرب، عباس، قرآن و روانشناسی، آستان قدس، مشهد، ١٣٨١.

٤٦. وهبه بن مصطفى، زحیلی، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج، بیروت، دارالفکر

المعاصر، ١٤١٨ هـ ق، ج. ٢٧.

٤٧. ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، قم، انتشارات مکتبه الفقیه، ١٣٧٦ هـ ش، ج. ١.

٤٨. هاشمی احمد، جواهر البلاغه، بی جا، مؤسسه الصادق - علیه السلام -، ١٣٨٣.